

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ МІСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН

У статті досліджується джерельна база та історіографія проблеми міських органів влади в Правобережній Україні за часів наполеонівських війн. Доводиться, що джерельна база архівних документів і законодавчих актів дослідження досить значна і сконцентрована переважно у фондах міських магістратів.

Ключові слова: міські органи влади, Правобережна Україна, наполеонівські війни, історіографія, історичні джерела.

В статье исследуется база источников и историография проблемы городских органов власти в Правобережной Украине во времена наполеоновских войн. Доказывается, что база источников архивных документов и законодательных актов исследования весьма значительная и сконцентрирована преимущественно в фондах городских магистратов.

Ключевые слова: городские органы власти, Правобережная Украина, наполеоновские войны, историография, исторические источники.

In article the base of sources and a historiography of a problem of city authorities in Right-bank Ukraine at the time of Napoleonic wars is investigated. It is proved that the base of sources of archival documents and research acts rather considerable and is concentrated mainly in funds of city councils.

Keywords: urban authorities, Right-Bank Ukraine, the Napoleonic Wars, historiography, historical sources.

Проблема становлення інститутів міської влади на терені губерній Південно-Західного краю імперії Романових та визначення розмежування повноважень органів центральної і місцевої влади у цих регіонах в 1795–1825 рр. завжди цікавили істориків і не лише їх.

У сучасних умовах процесу становлення незалежної Української держави, неабиякої нагальності набувають питання міського самоврядування. Саме тому вивчення історичного досвіду еволюції міського самоврядування на терені українських земель на межі XVIII–XIX ст. має неабияку актуальність. Врахування минулих помилок дасть можливість вберегтися від можливих катаклізмів, а саме революцій, соціальних вибухів та ін. Крім того, завдяки вивченню історії еволюції міського самоврядування ми зможемо врахувати різні впливи традиційного права на стосунки сучасних центральних і місцевих органів влади.

Зважаючи на вищесказане, метою нашого повідомлення є ґрунтовне дослідження джерельної бази, яка включає як корпус архівних документів, так і значну кількість законодавчих актів Російської імперії та здобутків історіографії, котрі тією чи іншою мірою розкривають проблему становлення міських органів влади в Правобережній Україні за часів наполеонівських війн.

Джерельну базу дослідження репрезентує значна кількість документів, що зберігаються в багатьох архівних установах України. Це передусім справи, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (далі — ЦДАУК), ф. 59, оп. 1, спр. 589 (виписка з «Книги порядок» про права та обов'язки членів магістрату; ф. 533, оп. 1, спр. 106 (справа про заснування в м. Києві Комітету для ревізії витрачання коштів та збирання міських доходів Київським магістратом); спр. 1504 (справа про балотування в повітові магістрати Київської губернії); спр. 274 (справа про надання з Київського магістрату щомісячних свідчень про кількість вирішених і невирішених справ)¹.

Значний корпус документів з обраної нами теми дослідження зберігається в Інституті рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В.І. Вернадського (далі — ІР ЦНБ). Так, у ф. 61 (Архів О. Кістяківського) у справах № 1454–1474 зосереджено накази Київського міського магістрату (1786–1816); у справах № 1526–1556 відображено реєстрацію казенних селян і козаків, виключених із магістрату, зошит «мясницкой» управи для збирання подушного (1795–1805); спр. VI, 2687 (прохання повіреного генерала від інфантерії графа Браницького міністру внутрішніх справ Віктору Павловичу Кочубею про переведення присутніх місць із м. Богуслава та ліквідації поліції, 1803 р.); спр. 876 (справи бувшого Погарського магістрату відіслані на зберігання у Московський архів міністерства юстиції (Перелік), 1752–1799). У ф. 86 (Архів І.П. Житецького) вдалося виявити справу № 54, в якій зберігається вірш І.І. Бобошкіна, присвячений втраті Києвом магдебурзьких прав під назвою «Потеря магдебурских прав». У цій пам'ятці українського фольклору київських міщан у гумористичному тоні передається атмосфера ліквідації міського магістрату і запровадження єдиного городового положення. Автор у сатиричній формі висміює російське начальство, і київське міське керівництво магістратом, яке погрузло у зловживаннях та безпутстві².

Представляють інтерес для більш глибокого осмислення нашої проблеми і документи Державного архіву Житомирської області (далі — ДАЖО). Справи міського управління Житомира зосереджено у фондах 1–3 (Житомирський міський магістрат). Зокрема, у ф. 1, оп. 1, спр. 1 (протоколи Житомирського міського магістрату за 1800 р.); ф. 3, оп. 1, спр. 18 (справа про прохання титулярного радника Василя Герасимова 1819 р. 16 січня); спр. 23 (за повідомленнями місцевої квартирної комісії 1808 р.); спр. 20 (за указом Волинського губернського правління про відрядження в місцевий приказ громадської опіки з магістрату досвідченого канцеляриста); спр. 3 (за повідомленням Житомирської міської поліції про вибирання в м. Житомирі сажотрусів для очищення димарів, 1812–1815 рр.); спр. 4 (справа за повідомленням місцевого повітового суду про описання маєтностей бердичівських купців та про призначення над ними

опікунів); спр. 41 (прохання міщан про надання для них посад в магістраті. Атестати, формулярні списки та ін., 1822 р.). У цій же справі нами знайдено «Роту присяги» членів магістрату (1828); ф. 9 (Новоград-Волинський міський магістрат), оп. 1, спр. 26–27 (протоколи Новоград-Волинського міського магістрату, 1810 р.); спр. 28 (накази Новоград-Волинського міського магістрату 1810); оп. 1 (доп.), спр. 229 (журнал Новоград-Волинського міського магістратського суду, 1810 р.); спр. 230 (Протоколи Новоград-Волинського міського магістратського суду, 1810 р.)³.

Підсумовуючи результати дослідження архівних документів з обраної нами теми, необхідно відзначити наступне: а) джерельна база дослідження надзвичайно обширна і розмаїта за характером; б) документація, що стосується міських органів самоврядування, сконцентрована переважно у фондах міських магістратів, проте, для отримання більш повної картини еволюції міського самоврядування необхідно залучати і документи з фондів губернських правлінь і фондів судів та ін.; в) велике значення мають вторинні документи, а саме матеріали судів та протоколи засідань магістрату, з яких можна довідатися про регіональні особливості міського самоврядування.

Розпочинаючи аналіз історіографії проблеми міських органів влади Правобережжя в період наполеонівських війн, її доцільно, на наш погляд, поділити на три періоди у хронологічному порядку: а) дореволюційна, б) радянська і в) сучасна.

Серед дореволюційних видань велике значення має «Энциклопедический словарь» Ф.А. Брокгауза та І.Е. Ефрона (СПб., 1898). Зокрема, у цьому виданні відзначається, що серед міст Південно-Західної Росії магдебурзьким правом у повному обсязі користувалися Кам'янець-Подільський і Київ. Свою систему самоврядування Кам'янець запозичив зі Львова. Особливістю було те, що половина членів міської ради повинна складатися з католиків, а інша половина — з православних. Далі тут стверджується, що в містах із неповним магдебурзьким правом вїтївство поєднувалося зі староством. Членами ради були чотири бурмістри, котрих щорічно переобирали. Разом із тим зловживання вїтїтом своєю владою знищили значення виборної ради. Послаблювався вибірний початок. Судова влада в таких містах не була відокремлена від адміністративної. За твердженням проф. Владимирського-Буданова, у містах із повним магдебурзьким правом, самоуправління мало хоча б ненадійну опору у представницьких закладах, а в містах 2-го розряду не було ніякої опори на самоуправління⁴.

Неперевершеним по значущості для детального вивчення обраної нами теми є таке фундаментальне багатотомне видання, як «Полное собрание законов Российской империи» (СПб., 1830). Зокрема, у т. XII опубліковано «Грамоту на права и выгоды городам Российской империи», в якій імператрицею Катериною було регламентовано всі сфери життя тогочасних міст, детально розписано повноваження і обов'язки всіх міських органів влади та ін.⁵

Плеяду видатних дослідників історії місцевого самоуправління доповнює творчість І.І. Дитятіна. У своїй роботі «Устройство и управление городов России» (1875) він звертає увагу на те, що традиції місцевого самоуправління у

країнах Західної Європи та в Росії суттєво відрізнялися. На його думку, місто, як предмет дослідження, є однією з форм громадянства на протилежність державі. Якщо в Європі міста здавна виборювали свої права і користувалися ними у повному обсязі як суверенні держави, то в Росії створення міст спонукалося центральною державною владою. Знову ж таки, саме імператорська влада запроваджувала в них органи самоуправління (навіть виборні). Безперечно, така міська влада не мала ніякої самостійності й ефективності. Коли Петро I почав запроваджувати міські органи влади за європейським зразком у Росії, то у своєму листі до князя Трубецького він писав так: «...Ежели в Петербурге сих дел, т.е. магистрата и цехов, не учините в пять месяцев, или полгода то ты (кн. Трубецкой) и товарищ твой Исаев будете в работу каторжную посланы». Ось таким чином запроваджувалась європейська демократія в Росії.

Вчений стверджує, що поділ органів самоуправління на дрібні частини суттєво знижує якість та достоїнство самоуправління. На його думку, Катерина II у жалуваній грамоті 1785 р. закладає підвалини для нового поняття міста, як безстанової спільноти.

Привертає увагу фундаментальна праця І.І. Дитятини «Статьи по истории русского права» (СПб, 1895). У своїй роботі видатний російський юрист детально аналізує політику Катерини II стосовно міського самоврядування, що знаходила своє відображення в «Учреждении о губерниях» 1775 р., «Городовом положении» 1785 р., «Уставе о благочинии» 1782 р. Цими документами вперше регламентувалися функції поліції та штатних військових команд у містах, проголошувалося про заснування управи «благочиния» — колегіального закладу, до складу якого входили і двоє виборних членів від міщан (ратмани), місто ділилося на частини, а частини на квартали, на чолі яких призначалися поліцейські. Ця управа займалася справами про мости, вулиці та ін. У кожному кварталі передбачалося мати підрядчика для утримання та ремонту вулиць, іншого — для очищення вулиць і вивезення сміття, третього — для утримання та запалювання ліхтарів. Врешті-решт, у кожному кварталі передбачалося мати стовп для оголошень. Учений детально аналізує появу виборних органів влади, а саме загальної думи та шестигласної. Він стверджує, що перша вибиралась окремими класами міського населення зі свого середовища, а друга — членами першої. Загальну думу очолював міський голова і збиралася вона для вибрання членів шестигласної думи три рази на рік. Шестигласна дума повинна була реально керувати містом, обговорюючи міські проблеми. Вчений дійшов слушного висновку про те, що активну роль в управлінні містами відігравали урядові органи влади, тоді як виборно-міські, як правило, були пасивними, виділяючи кошти на потреби міста. Дослідник відзначає, що «Устав благочиния» передбачалося ввести у всіх великих містах, але цього не було здійснено. У 1795 р. при ревізії губерній було викрито величезні зловживання місцевої адміністрації, особливо поліції. Імператор Павло I всі заклади, засновані Катериною у 1797 р., знищив, а у 1800 р. указом від 4 вересня наказав у всіх губернських центрах запровадити ратгаузи, залишивши в повітових містах магистрати та ратуші під апеляцією ратгаузів, котрі у свою чергу підпорядковувалися безпосередньо

сенату. 11 березня 1801 р. імператор Олександр I поновив усі міські заклади, спроектовані Катериною II⁶.

Серед дореволюційних видань значну цінність для осмислення обраної нами теми дослідження представляє збірка «Права, по которым судится малороссийский народ» за редакцією О.Ф. Кістяківського (К., 1879). За допомогою цього правового кодексу ми можемо відчутти дух права тих часів, усвідомити ціннісні орієнтири держави того періоду та ін.⁷

У збірці, підготовленій М.П. Василенком «Экстракт указов, инструкций и учреждений, с делением по материям, на девятнадцать частей» (1786), відзначається, що у м. Києві до ратуші вибираються вїт із магістратом для оголошення малоросійської колегії жалуваних грамот про збирання податків на магістрат⁸.

Узагальнюючи дані по дореволюційній історіографії, слід зазначити, що вчені дореволюційного періоду здійснили гігантський внесок у дослідження розглядуваної нами проблеми. Особливу цінність, на наш погляд, мають роботи І.І. Дитятина, які присвячені історії права, та збірки законодавства тих часів. Загалом, дореволюційні дослідження ґрунтувалися на реальних документах і матеріалах, а це у свою чергу надає їх роботам особливу цінність.

Серед довоєнних досліджень радянського періоду велике значення представляє робота К. Лазаревської «Київські цехи в другій половині XVIII та на початку XIX віку» (К., 1926). Побудована на основі багатого документального матеріалу, вона значною мірою розкриває еволюцію цехового устрою київських ремісників. Із цієї праці можна простежити, яким чином магістрат здійснював керівництво цехами через ремісничу управу. Крім того, завдяки наведеним авторкою даним, ми дізнаємося про повноваження цехової старшини, про те, які справи ремісників розглядав цеховий суд, а які магістрат. Дослідниця відзначала, що багате нерухоме цехове майно магістрат використовував на свій розсуд, постійно втручався у цехові справи, стягував із ремісників податки, експлуатував цехових майстрів на загальноміських роботах.

Тут наводяться цікаві свідчення про порядок проведення цехових сходок, види штрафів, які стягувала цехова старшина з ремісників, про проведення загальноміських Макковейських та Богоявленських церемоній та ін.⁹ Більш пізні дослідники (приміром, Р.Є. Делімарський¹⁰) досліджуючи історію Київського магістрату неодноразово зверталися до згаданої праці К. Лазаревської.

Великий інтерес викликає робота О.Г. Рашина «Население России за 100 лет (1811–1913 гг.)» (М., 1956). У ній наводяться цікаві дані відносно динаміки демографічної ситуації у губернських центрах Правобережної України на початку XIX ст. Загальну ситуацію в містах можна простежити завдяки таким даним: зміни чисельного складу жителів міст, приріст народонаселення, еміграція та імміграція, загальна і дитяча смертність, народжуваність, грамотність прийнятих на військову службу, відсоток одружених, кількість народжень на кожний шлюб тощо¹¹.

Привертає увагу робота П.Г. Риндзюньського «Городское гражданство дореформенной России» (М., 1958). У ній автор простежив еволюцію процесу

утворення міщан як верстви населення міст Російської імперії в першій половині XIX ст. Наводяться цікаві статистичні дані щодо кількості промислових підприємств у губернських центрах Правобережжя. З них ми дізнаємося, що великі мануфактури, фабрики та заводи, як правило, розміщувалися за межами міст, щоб уникнути конкуренції з боку цехів, які в ті часи контролювали внутрішні міські ринки збуту¹².

Важливе значення для всебічного вивчення історії міських органів влади в Правобережній Україні в 1795–1825 рр. має «Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст.», упорядкований Г.В. Боряком та Н.М. Яковенко (К., 1982). Із нього можна дізнатися, які документи, що стосуються самоврядування м. Києва, зберігаються у фондах архівів України. Головним достоїнством цього каталогу є те, що в ньому відображено як місце зберігання оригіналу документа, так і джерело, в якому він згодом був опублікований. Необхідно звернути увагу, що автори здійснили максимально повний виклад переліку наявних архівних документів, адже він містить як укази імператорів, так і розпорядження та пропозиції київських громадянських губернаторів і рапорти поліцмейстерів та ін. Побудований у хронологічному порядку, він повністю відображає джерельну базу архівних документів з історії м. Києва у досліджуваній нами період¹³.

У праці С.В. Мироненка «Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в.» (М., 1989) наводиться детальний аналіз реформування системи управління Російської імперії у розглядуваний період. Автор аналізує: «Уставну грамоту Російської імперії» — проект конституції підготовлений у канцелярії М.М. Новосильцева у Варшаві в 1819–1820 рр., і який так і не був утілений у життя; міністерську реформу 1802 р.; поділ Росії на намісництва та ін. Привертає увагу той факт, що в цей період усі міста країни ділилися на 3 ступені: 1) губернські; 2) повітові; 3) всі інші, за виключенням тих, які за вигідним своїм географічним розташуванням та торгівельними стосунками будуть віднесені до перших двох розрядів. Міста 3-го ступеня передбачалося зробити центрами округів. Планувалося, що міста 1 та 2 ступеня будуть мати свої округи та ін.¹⁴

Серед досліджень радянської доби неперевершене значення за повнотою викладу та глибиною вивчення є праця Б.М. Миронова «Русский город в 1740–1860-е годы» (Л., 1990). У ній автор, здійснивши ґрунтовний аналіз історіографії та джерельної бази проблеми, справедливо зауважив, що в радянській історіографії утвердилася думка, що російське місто другої половини XVIII — першої половини XIX ст. поступово, але неминуче прогресувало. Проте в урядових колах та серед самого міського населення тих часів була поширена думка про застій і занепад міст (через бюрократію, скорочення чисельності купецтва, послаблення промисловості, бідність міських станів). За його визначенням, пізньофеодальне місто необхідно розглядати як поселення багатофункціонального призначення зі значною кількістю населення (по меншій мірі у кількості осіб, які представляли його торгово-промислову частину у вигляді посадської общини), яке живе в умовах специфічного укладу громадського життя, своєю діяльністю в господарському, політико-адміністративному та культурному роз-

витку привертає до себе сільську округу й об'єднує її в єдиний державно-господарський механізм. Автор відзначає, що процес містоутворення можна визначити, як появу нових міст, які фокусують різноманітну владу. На його думку, у першій половині XIX ст. розрізняли 9 видів міських або адміністративно-промислових поселень: 1) міста губернські та повітові; 2) міста безповітові та заштатні; 3) посади; 4) містечка; 5) передмістя міст та містечок; 6) військові поселення (фортеці, укріплені форпости); 7) духовні поселення (монастирі, пустелі, скити); 8) фабрики та заводи; 9) промислові заклади (рудні та ін.). На важкий стан міст уряд звернув увагу 31 грудня 1796 р., коли скасував відразу 124 «несправжніх» міста з метою підняття важливості тих міст, які були штатними. Проте адміністративні потреби змусили уряд у 1802 р. поновити чимало скасованих міст. У 1822 р. за наказом міністра фінансів Д.А. Гур'єва від усіх казенних палат було зібрано свідчення про причини занепаду міст. Головними причинами були: посилення конкуренції з боку селян, урядова підтримка дворян, зростання гільдійських зборів, послаблення та зміна прав. У цілому вченому вдалося справитися з поставленим завданням і розкрити всю специфіку становища міст Росії у згадуваний період¹⁵.

У монографії Ю.І. Пітюренка «Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР (особливості розвитку і розміщення, типологія, територіальні системи і перспективи)» (К., 1972) стверджується, що найкрупніші і великі міста (Київ, Житомир, Рівне, Луцьк) розташовані на межі Полісся і лісостепової зони. Вони виникали як форпости укріплення від степу¹⁶.

Багатотомне видання «Історії міст і сіл Української РСР» в 26 т., а саме томи «Київ», «Хмельницька область» та «Житомирська область», як узагальнююча праця, допомагає розібратися у тогочасній системі державного управління, залучити дані про регіональну специфіку міського управління як у губернських, так і в повітових містах¹⁷.

У монографії П.А. Зайончковського «Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в.» (М., 1978) всебічно аналізується еволюція чиновництва у царській Росії. Автор наводить детальний категоріальний апарат цієї важливої сфери державного життя. Заслуговує схвалення наведена ним система отримання класних чинів у службовій драбині державного управління Російської імперії¹⁸.

Загалом історики радянської доби провели величезну роботу по опрацюванню архівних джерел та дореволюційної історіографії. До їх досягнень необхідно віднести напрацювання категоріального апарату, як стосовно органів управління так і міської історії в цілому (особливу цінність для нашого дослідження мають праці К. Лазаревської, П.А. Зайончковського та Б.М. Мирнова). Та все ж, стан науки не дозволяв об'єктивно і неупереджено досліджувати питання міського самоуправління Правобережжя через ідеологічний і політичний тиск з боку партійних організацій і державних органів влади.

Останнє десятиліття у зв'язку з розбудовою Української держави та перебудовою системи державного управління на засадах самоуправління і демократії помітно зросла зацікавленість дослідників до історії міських органів влади і

проблем магдебурзького права зокрема. З'явилися дослідження, присвячені проблемам історії містобудування, еволюції міського самоуправління, ролі казенних палат у фінансовій системі Російської імперії, становленню київського генерал-губернаторства та ін.

Із джерелознавчого дослідження П.А. Ричкова «Джерела російського військово-історичного архіву до історії містобудування у Правобережній Україні» (1992) дізнаємося, які документи і в яких фондах Російського державного військово-історичного архіву з обраної нами теми зберігаються на сьогоднішній день. Крім того, автор здійснив ретельне вивчення наявності документів до історії містобудування Правобережжя у відділі рукописів та рідкісних книг Державної публічної бібліотеки ім. М.Є. Салтикова-Щедрина у Санкт-Петербурзі. Ця розвідка значною мірою допомагає зорієнтуватися в документообізі тих часів з предмета міської забудови¹⁹.

Надзвичайну цінність для всебічного аналізу обраної нами теми представляє «Собрание малороссийских прав 1807» за редакцією О.М. Мироненка, К.О. Вислобокова та ін. (К., 1993) Її окремі розділи присвячені всім видам тогочасного як кримінального, громадянського, сімейно-шлюбного та ін. права. Оригінальність цього зібрання полягає в тому, що, фактично, кожна наведена стаття права має посилання на давні джерела права такі як «Руська правда», «Литовські статuti» та ін. З її сторінок можна дізнатися, що життя міського в'їта чи бургомістра цінилося вдвоє менше порівняно з життям шляхтича, а життя звичайного міщанина мало меншу вартість порівняно з життям тяглового кріпака²⁰.

Заслугує на увагу і краєзнавча розвідка Р.Ю. Кондратюка «Історія міського самоуправління м. Житомира XV–XX ст.» (Житомир, 1993). Побудована на багатому фактичному матеріалі, вона змальовує специфіку еволюції міського самоуправління цього губернського центру. Дослідник справедливо відзначає, що заснування губернських міст було обумовлено швидше їх казенною чи приватновласницькою належністю ніж іншими чинниками²¹.

У дисертаційному дослідженні Р.Є. Делімарського «Київський магістрат у другій половині XVII–XVIII ст.» (К, 1995) аналізується процес становлення ремісничих цехів. Детально розглядаються повноваження цехового уряду і суду. Значна увага приділена вивченню системи магістратського управління у м. Києві. Простежено особливості організації та управління різних цехів. На основі залучених польських джерел простежено традиції польського і російського самоврядування, що розвивалося на місцевому українському ґрунті. Привертають увагу наведені обов'язки магістратських урядників:

«1) Регулювання ціни на поживу (на всі види поживних припасів і дрібний крам визначалась окрема такса, від якої не могли відступитися ані продавці, ані покупці) та записувати їх в окрему книгу.

2) Забороняти такі забави: вогнища на Купала, гру в кості, вечорниці.

3) Арештовувати волоцюг та жебраків, п'яниць вітрогонів, розпусників.

4) Дбати про будівництво і старанне утримання мостів, про підтримку чистоти в місті.

5) Вживати запобіжні протипожежні заходи».

Крім того, детально аналізується введення в м. Києві «городового положення», на підставі якого у місті було утворено дві думи, котрі перебрали на себе формально функцію магістрату. Далі у своїй праці автор проаналізував дефіцити бюджетів м. Києва і встановив, що їх зростання було безпосередньо пов'язане з посиленням втручання губернаторської влади у справи магістрату. Загалом досліднику вдалося відтворити картину міського самоуправління м. Києва у ті часи, хоча в тексті не завжди здійснено посилання на першоджерела.

У 2000 р. в Україні святкували ювілей 500-річчя надання м. Києву магдебурзького права. З цієї нагоди було проведено міжнародну наукову конференцію, присвячену цій знаменній події. З її опублікованих матеріалів, які вийшли у збірці «Самоврядування в Києві: історія і сучасність» (К., 1999), можна дізнатися про різні наукові підходи стосовно еволюції магдебурзького права в Києві як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Тут наводяться свідчення про спорудження на кошти киян у 1802–1808 рр. на священних схилах Дніпра пам'ятника, присвяченого самоврядуванню міста Києва, спроектованого архітектором Меленським²².

Серед робіт сучасного періоду заслуговує на увагу ряд праць О.М. Карліної. Так, у статті «Організація міського управління в «заштатних» містечках Правобережної України в першій половині XIX ст., (за матеріалами Олики Волинської губернії)»²³ на підставі аналізу багатьох джерел зроблено висновок, що ратуша — основна форма міського управління, яка збереглася в деяких містечках Правобережної України, — мала ознаки органу міського самоврядування.

У фундаментальній монографії В.С. Шандри «Малоросійське генерал-губернаторство 1802–1856 (функції, структура, архів)» (К., 2001) досліджується діяльність цієї установи на тлі становлення і розвитку генерал-губернаторської форми правління в Російській державі першої половини XIX ст. Подано політичну і персональну характеристику генерал-губернаторів, впливових російських сановників — О.Б. Куракіна, Я.І. Лобанова-Ростовського, М.Г. Рєпіна, В.В. Левашова та ін. Фактично саме вони формували механізм взаємодії місцевих і центральних органів влади та визначали умови перебування регіону в імперії. Авторкою з'ясовано особливості в управлінні Малоросією, які впливали на політичний курс інтеграції та асиміляції²⁴.

Завершуючи огляд джерел і літератури з теми дослідження, необхідно зазначити, що незважаючи на наявність окремих робіт з різних аспектів міського самоврядування на терені Правобережжя, тема комплексно не вивчалася. Ми з вдячністю ставимося до своїх попередників. Вони дали нам загальний фон, але жоден з них не поставив собі на меті комплексно дослідити еволюцію міських органів влади у Правобережній Україні в 1795–1825 рр. Поза увагою дослідників залишилися: регулювання владою споживчого ринку в містах, специфічні особливості управління у містах з повним і неповним магдебурзьким правом, які традиції самоврядування склалися у повітових, казенних та приватновласницьких містах та ін. Саме це і послужило мотивом для обрання теми дослідження.

Крім того, наявність багатого архівного матеріалу дозволяє значно розширити висвітлення питань, які пов'язані з еволюцією органів міської влади. На основі вищерозглянутих джерел та літератури можна виділити наступні моменти:

1. Найбільш розробленою в історичній науці є історія київського самоврядування, про що свідчить надзвичайно обширна історіографія цієї проблеми. Разом з тим, повітовим та іншим губернським центрам Правобережжя присвячено лише поодинокі краєзнавчі розвідки.

2. Переважна більшість найбільш інформативно цінних документів з проблеми зосереджено у фондах Центрального Державного історичного архіву України у м. Києві, Державного архіву м. Києва, Державного архіву Хмельницької області, Державного архіву Житомирської області та інших архівних установ Правобережної України.

3. Значна увага еволюції міських органів влади приділена у дослідженнях російських істориків права. Їх фундаментальні наукові праці дають чудовий фон для здійснення дослідження, допомагають зрозуміти головні тенденції розвитку міського управління в досліджуваній період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

-
- ¹ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 589; ф. 533, оп. 1, спр. 106; спр. 1504; 274; 106.
- ² ІР НБУВ, ф. 61, спр. № 1454–1474; спр. № 1526–1556; спр. VI, 2687; спр. 876; ф. 86, спр. № 54.
- ³ Держархів Житомирської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 1; ф. 3, оп. 1, спр. 18; 23; 20; 3; 4; 41; ф. 9, оп. 1, спр. 26–27; 28; оп. 1 (доп.), спр. 229; 230.
- ⁴ *Брокгауз Ф.А., Ефрон И.Е.* Энциклопедический словарь. — Т. XXIV. — СПб.: Тип-я И.Е. Ефрона, 1898. — С. 893.
- ⁵ Полное собрание законов Российской империи / Собр. 1-е. — СПб., 1830. — Т. XII.
- ⁶ *Дитятин И.И.* Статьи по истории русского права / Изд-е О.Н. Поповой. — СПб., 1895.
- ⁷ Права, по которым судится малороссийский народ / О.Ф. Кістяківський. — К., 1879.
- ⁸ *Василенко Н.П.* Экстракт из указов, инструкций и учреждений, с разделением по материям, на девятнадцать частей... 1786 года. — Чернигов, 1902.
- ⁹ *Лазаревська К.* Київські цехи в другій половині XVIII — на поч. XIX віку. — К.: НБУ НАН України, вирізка. — С. 275–305.
- ¹⁰ *Делімарський Р.С.* Київський магістрат у другій половині XVII–XVIII ст. Дис. ... канд. іст. наук. 07.00.02, Київський ун-т ім. Т.Г. Шевченка. — К., 1995. — 214 с.
- ¹¹ *Рашин А.Г.* Население России за 100 лет (1811–1913 гг.). Статистические очерки. — М.: Гос. стат. изд-во, 1956. — 352 с.
- ¹² *Рындзюнский П.Г.* Городское гражданство в дореформенной России. — М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1958. — 559 с.
- ¹³ Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упоряд. Г.В. Боряк, Н.М. Яковенко. — К., 1982. — 200 с.
- ¹⁴ *Миرونенко С.В.* Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. — М.: Наука, 1989. — 240 с.

¹⁵ *Миронов Б.Н.* Русский город в 1740–1860-е годы: демографическое, социальное и экономическое развитие. — Л.: Наука, 1990. — 272 с.

¹⁶ *Пітюренко Ю.І.* Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР. — К.: Наукова думка. — 1977. — 205 с.

¹⁷ Історія міст і сіл Української РСР: Київ. — К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1968; Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. — К.: Гол. Ред. УРЕ АН УРСР, 1970. — 745 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. — К.: Гол. Ред. УРЕ АН УРСР, 1973. — 727 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Київська область / Ф.М. Рудич (гол. ред. колегії) та ін. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1971. — 792 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. — К.: Гол. Ред. УРЕ АН УРСР, 1971. — 707 с.

¹⁸ *Зайончковский П.А.* Правительственный аппарат самодержавной России. — М.: Издательство «Мысль», 1978. — 288 с.

¹⁹ *Ричков П.А.* Джерела Російського державного військово-історичного архіву до історії містобудування у Правобережній Україні // Архіви України: Науково-практичний журнал. — 1992. — № 5/6. — С. 52–61.

²⁰ Собрание малороссийских прав 1807 г. / Ред. кол. А.Н. Мироненко, К.А. Вислобоков и др. — К.: Ин-т ист. Укр., 1993. — 366 с.

²¹ *Кондратюк Р.Ю.* Історія міського самоуправління м. Житомира: 15–20 ст. // «Велика Волинь: минуле і сучасне». — Житомир, 1993. — С. 80–83.

²² Самоврядування в Києві: історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. Київ, 26–27 листопада 1999 року. — К., 2000.

²³ *Карліна О.М.* Організація міського управління в «заштатних» містечках Правобережної України в першій половині XIX ст. (за матеріалами Олики Волинської губернії) // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. — 2007. — № 1. — С. 170–175.

²⁴ *Шандра В.С.* Малоросійське генерал-губернаторство, 1802–1856: функції, структура, архів. — К., 2001. — 356 с.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2012.